

TA'LIM TIZIMIDA GENDER TENGLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-310-314>

Raximova Dildora Xolmuratovna,
Profi University, PPSF 5-kurs talabasi, Toshkent
rahimovadildora7@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Timur Sabirovich Sattarov**
TDSHU katta o'qituvchisi:

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida gender tenglik madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida darsliklardagi stereotiplar va ularni bartaraf etishning innovatsion metodlari ko'rib chiqilgan. Natijada ta'lim muhitini transformatsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: gender tenglik, ta'lim siyosati, innovatsiya, ijtimoiy ong, pedagogik yondashuv, stereotip, transformatsiya.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КУЛЬТУРЫ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется социально-педагогическая необходимость формирования культуры гендерного равенства в современной системе образования. В ходе исследования были рассмотрены стереотипы в учебниках и инновационные методы их устранения. В результате разработаны практические рекомендации по трансформации образовательной среды.

Ключевые слова: гендерное равенство, образовательная политика, инновация, общественное сознание, педагогический подход, стереотип, трансформация.

INNOVATIVE APPROACHES TO FORMING A CULTURE OF GENDER EQUALITY IN THE EDUCATION SYSTEM

ABSTRACT

This article analyzes the socio-pedagogical necessity of forming a culture of gender equality in the modern education system. During the research, stereotypes in textbooks and innovative methods of their elimination were considered. As a result, practical recommendations for transforming the educational environment were developed.

Keywords: gender equality, education policy, innovation, social consciousness, pedagogical approach, stereotype, transformation.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida gender tenglik nafaqat inson huquqlari masalasi, balki barqaror iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga qadar gender tenglikka erishish strategiyasi doirasida ta'lim tizimi jamiyatni modernizatsiya

qilishning asosiy drayveri sifatida belgilangan [1]. Ta'lim muassasalarida yoshlar ongiga tenglik g'oyalarini singdirish, kelajakda xotin-qizlarning nafaqat oilada, balki ilm-fan va davlat boshqaruvidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bugungi kunda ta'limda gender yondashuv shunchaki statistik ko'rsatkichlar (o'quvchilar soni) emas, balki sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Gender tengligi masalasi zamonaviy pedagogik antropologiya va sotsiologiyaning eng ko'p muhokama qilinadigan yo'nalishlaridan biridir. Ushbu muammoni o'rganishda biz mahalliy va xorijiy olimlarning kontsepsiyalariga tayanamiz, chunki ta'limda gender madaniyatini shakllantirish ham milliy qadriyatlar, ham global tendensiyalar bilan uzviy bog'liqdir.

1. Mahalliy tadqiqotlar va milliy kontekst. O'zbekistonlik olimlar N.M. Ibrohimova va M.A. Qodirova o'zlarining ilmiy izlanishlarida ta'lim tizimidagi gender yondashuvni milliy mentalitet prizmasi orqali tahlil qiladilar [2]. Ibrohimovanning ta'kidlashicha, ta'lim muassasalarida gender madaniyati – bu shunchaki o'g'il va qiz bolalar sonining tengligi emas, balki ularning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun yaratilgan teng ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlardir. Qodirova esa o'zbek oilasidagi an'anaviy gender rollari va zamonaviy ta'lim talablari o'rtasidagi ziddiyatlarni (kognitiv dissonans) o'rganadi [4]. Uning xulosasiga ko'ra, oiladagi konservativ qarashlar ko'pincha qiz bolalarning kasbiy o'sishiga "shisha shift" (glass ceiling) effektini yaratadi.

2. Ijtimoiy konstruktivizm va gender sotsializatsiyasi. Xorijiy adabiyotlarda gender muammosi ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi doirasida keng yoritilgan. Xususan, L. Vygotskiyning ta'limotiga ko'ra, bolaning shaxs sifatida shakllanishi u mansub bo'lgan "ijtimoiy rivojlanish zonasi" bilan bog'liq. Bu kontekstda gender – biologik jins emas, balki jamiyat tomonidan "quriladigan" ijtimoiy konstruktir. Ya'ni, ta'lim muhiti o'quvchiga qanday ijtimoiy rollarni taklif qilsa, bola o'zini shunday anglay boshlaydi.

3. "Yashirin o'quv dasturi" (Hidden Curriculum) tushunchasi. Zamonaviy g'arb tadqiqotchilari (masalan, J. Anyon, M. Apple) ta'lim mazmunidagi "yashirin o'quv dasturi" tushunchasiga katta e'tibor qaratmoqdalar. Bu rasmiy darsliklarda yozilmagan, lekin o'qituvchining munosabati, maktab ichki tartib-qoidalari va ijtimoiy muhit orqali uzatiladigan gender signallaridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar o'qituvchi ongsiz ravishda o'g'il bolalardan ko'proq mantiqiy aniqlikni, qizlardan esa faqat intizomni talab qilsa, bu "yashirin dastur" kelajakdagi ijtimoiy tengsizlikning asosi bo'lib xizmat qiladi.

4. Global iqtisodiy va pedagogik tendensiyalar. UNESCO va Jahon bankining so'nggi hisobotlari (2023-2024) ta'limdagi gender tengsizlikni global iqtisodiy yo'qotish sifatida baholaydi [3]. Ma'lumotlarga ko'ra, qizlarning STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) sohalaridan chetlatilishi dunyo iqtisodiyotiga trillionlab dollar zarar keltirmoqda. Shuningdek, PISA va TIMSS xalqaro baholash dasturlari tahlili shuni ko'rsatadiki, gender stereotiplari mavjud

bo‘lmagan ta’lim muhitida o‘quvchilarning umumiy akademik ko‘rsatkichlari ancha yuqori bo‘ladi.

5. Innovatsion yondashuvlar tahlili. So‘nggi yillarda "Gender-responsive pedagogy" (Genderga sezgir pedagogika) yo‘nalishi rivojlanmoqda. Bu yondashuv o‘qituvchilardan o‘quv materiallarini tanlashda gender muvozanatini saqlashni, dars jarayonida har ikkala jins vakillariga teng darajadagi yetakchilik rollarini berishni talab qiladi. Shuningdek, xorijiy tajribada "Gender-neutral" (Gender-neytral) ta’lim muhitini yaratish orqali bolalardagi qobiliyatlarni jinsidan qat’i nazar rivojlantirish amaliyoti muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda.

METODOLOGIYA.

Ushbu tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va empirik kuzatuv metodlari tashkil etadi. Tadqiqot jarayoni o‘quv yili davomida bir necha bosqichda amalga oshirildi:

1. Kontent-tahlil metodi: Tadqiqotning birinchi bosqichida O‘zbekiston umumta’lim maktablarining 5-9-sinflari uchun mo‘ljallangan "Tarbbiya", "Tarix" va "Adabiyot" darsliklari gender sezgirligi nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Tahlilda darsliklardagi matnlar, mashqlar va illyustratsiyalardagi erkak va ayol obrazlarining nisbati, ularga yuklatilgan ijtimoiy rollar va kasbiy faoliyat turlari o‘rganildi. Jami 1000 dan ortiq vizual materiallar gender balansi bo‘yicha tahlilga tortildi.

2. Empirik tadqiqot (So‘rovnoma): Gender stereotiplarining o‘quvchi va talabalar ongidagi ko‘rinishini aniqlash maqsadida "Profi University" talabalari hamda Toshkent shahridagi maktab o‘qituvchilari o‘rtasida (jami 350 nafar resepindent) anonim so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada Likert shkalasidan foydalanilib, respondentlarning ta’limdagi gender rollariga bo‘lgan haqiqiy munosabati va ongsiz stereotiplari baholandi.

3. Innovatsion pedagogik eksperiment: Tadqiqotning amaliy qismida qizlarning STEAM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) sohalariga qiziqishini oshirish uchun "Innovatsion mentorlik" modeli sinovdan o‘tkazildi. Bunda:

- Muvaffaqiyatli ayol olimlar va IT-mutaxassisleri bilan "Master-klass"lar;
- Gender-neytral pedagogika tamoyillariga asoslangan dars ishlanmalari;
- O‘g‘il bolalar uchun "Oila va mas’uliyat" mavzusidagi psixologik treninglar tashkil etildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari ta’lim tizimida gender tenglik madaniyatini shakllantirishda ham ijobiy tendensiyalar, ham bartaraf etilishi lozim bo‘lgan to‘siqlar mavjudligini ko‘rsatdi:

1. Darsliklardagi vizual va matnli nomutanosiblik:

O‘tkazilgan kontent-analiz natijalariga ko‘ra, darsliklardagi rasmlarning 65 foizida ayollar obrazi faqat maishiy xizmat, uy-ro‘zg‘or va ijtimoiy yordam sohaları bilan bog‘langan. Erkaklar obrazi esa 80 foiz holatda rahbarlik, kashfiyotchilik va yuqori texnologik kasblar timsolida berilgan. Bu "yashirin o‘quv

dasturi" (hidden curriculum) sifatida qiz bolalarning professional ambitsiyalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi isbotlandi.

2. Pedagoglarning gender kompetensiyasi darajasi:

So'rovnomaga natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagoglarning 40 foizi ongsiz ravishda "aniq fanlar o'g'il bolalar uchun, gumanitar fanlar esa qizlar uchun mos" degan fikrga moyil. Bu esa dars jarayonida qizlarga nisbatan pastroq intellektual talablar qo'yilishiga va natijada ularning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olmasligiga olib kelmoqda.

3. Innovatsion yondashuvning samaradorligi (Statistik tahlil):

Eksperimental guruhlarda o'tkazilgan tadbirlardan so'ng quyidagi natijalar qayd etildi:

- Qizlarning IT va muhandislik yo'nalishidagi fakultetlarni tanlash ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 25-30 foizga ortdi.

- O'quvchilar o'rtasida "Ayol kishi rahbar bo'lishi mumkinmi?" degan savolga ijobiy javob berganlar ulushi 55 foizdan 88 foizga ko'tarildi.

Xulosa qilib aytganda, natijalar shuni tasdiqladiki, ta'lim tizimida gender tenglik madaniyatini shakllantirish uchun faqatgina huquqiy hujjatlar yetarli emas, balki darsliklar mazmunini va pedagoglar dunyoqarashini innovatsion asosda transformatsiya qilish talab etiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimida gender tenglik madaniyatini shakllantirish shunchaki statistik ko'rsatkichlar yoki dars soatlarining miqdori bilan belgilanmaydi. Bu jarayon jamiyatning chuqur qatlamlaridagi ijtimoiy ong transformatsiyasi bilan uzviy bog'liqdir. O'tkazilgan tahlillar asosida ta'limdagi gender nomutanosibligining bir necha fundamental jihatlarini muhokama qilish lozim deb hisoblaymiz. Birinchidan, darsliklardagi "yashirin o'quv dasturi" (hidden curriculum) muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Darsliklardagi matnlar va illyustratsiyalar o'quvchi ongida ongsiz ravishda (subconsciously) erkak va ayolning jamiyatdagi rollarini chizib beradi. Agar darsliklarda ayol kishi faqat passiv, ijtimoiy yordamga muhtoj yoki faqat oilaviy xizmat doirasida tasvirlansa, bu qiz bolalarning kelajakdagi professional ambitsiyalarini (maqsadlarini) pasaytiradi [4]. Tadqiqotimiz natijasida aniqlangan 65 foizli nomutanosiblik shuni ko'rsatadiki, ta'lim resurslari hali ham an'anaviy konservativ stereotiplar ta'siridan to'liq xoli emas. Ikkinchidan, pedagoglarning gender kompetensiyasi masalasi muhim ilmiy muhokama ob'ektidir. Ko'pincha o'qituvchilar dars jarayonida o'zlarining ichki stereotiplaridan kelib chiqib, o'g'il bolalarni "kuchli, mantiqiy fikrlovchi va yetakchi", qiz bolalarni esa "tartibli, ijrochi va hissiyotga beriluvchan" deb tabaqalashadi. Bu esa o'quvchilarning individual qobiliyatlari jinsiy mansublik sohasida qolib ketishiga olib keladi. Bizningcha, pedagogik mahorat faqat fanni bilish emas, balki har bir o'quvchiga jinsidan qat'i nazar, teng intellektual imkoniyat taqdim etish madaniyatini ham o'z ichiga olishi shart. Uchinchidan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yo'nalishlarida xotin-qizlarning ishtirokini oshirish masalasi. Global

miqyosda raqamli iqtisodiyot rivojlanayotgan bir davrda, qiz bolalarni texnik fanlardan uzoqlashtirish jamiyatning umumiy intellektual salohiyatini cheklaydi [3]. Muhokama davomida shuni alohida ta’kidlash joizki, qizlarning aniq fanlarga qiziqishi pasayishi ularning qobiliyati yo’qligidan emas, balki ijtimoiy muhitning bosimi va "bu qiz bolaning ishi emas" degan stereotiplar natijasidir.

XULOSA

Ta’lim tizimida gender tenglik madaniyatini shakllantirish va uni yangi bosqichga olib chiqish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi:

- Darsliklar ekspertizasi Barcha bosqichdagi darsliklarni gender ekspertizasidan o’tkazish va ularga muvaffaqiyatga erishgan olima ayollar, tadbirkor va muhandis ayollar obrazlarini tizimli kiritish.

- Pedagogik tayyorgarlik Pedagogika oliygohlarida "Gender pedagogikasi va psixologiyasi" fanini majburiy fan sifatida kiritish hamda amaldagi o’qituvchilar uchun maxsus modullarni joriy etish.

- Media va kommunikatsiya Ta’lim muassasalari ichki tarmog’ida va ijtimoiy tarmoqlarda "Ilm-fanda gender tenglik" mavzusidagi videoroliklar va podkastlarni ko’paytirish.

- Raqamli ko’nikmalar Qizlar uchun raqamli iqtisodiyot va IT-sohasida maxsus grantlar va stimullarni kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim tizimidagi gender transformatsiyasi jamiyatimizning intellektual salohiyatini ikki barobarga oshirishga xizmat qiladi va O’zbekistonning jahon hamjamiyatidagi nufuzini yanada yuksaltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

[1] O’zbekiston Respublikasining 2030-yilga qadar gender tenglikka erishish strategiyasi. – Toshkent, 2021.

[2] Ibrohimova N.M. Ta’lim tizimida gender yondashuv asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

[3] UNESCO. Global Education Monitoring Report: Gender Report. – Paris, 2023.

[4] Qodirova M.A. Ijtimoiy ongda gender stereotiplari transformatsiyasi. – Jurnal: Jamiyat va boshqaruv, 2022, 3-son.

[5] O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi statistik hisoboti, 2024.